

NORDISK ARKITEKTURFORSKNING

Nordic Journal of Architectural Research

1-2021

Nordic Journal of Architectural Research

ISSN: 1893–5281

Editors-in-Chief

Marius Fiskevold

Norwegian University of Life Sciences, NMBU, Norway

Madeleine Granvik

Swedish University of Agricultural Sciences, Department of Urban and Rural Development, Division of Landscape Architecture, Sweden

Magnus Rönn

Nordic Association of Architectural Research, Sweden

For more information on the editorial board for the journal and board for the association, see <http://arkitekturforskning.net/na/>.

Submitted manuscripts

Manuscripts are to be sent to Marius Fiskevold (marius.fiskevold@nmbu.no), Sten Gromark (sgromark@bredband.net) and Magnus Rönn (magnus.ronn.arch@gmail.com) as a text file in Word, using Times New Roman font. Submitted articles should not exceed 8 000 words exclusive abstract, references and figures. The recommended length of contributions is 5 000–8 000 words. Deviations from this must be agreed with the editors in chief. See Author's Guideline (<http://arkitekturforskning.net/na/information/authors>) for further information.

Subscription

Students/graduate students

Prize: 27.5 Euro.

Individuals (teachers, researchers, employees, professionals)

Prize: 38.5 Euro.

Institutions (libraries, companies, universities)

Prize: 423 Euro.

Membership for the association

5.5 Euro (for individuals who get access to the journal through institutions).

Students and individual subscribers must inform about their e-mail address in order to get access to the journal. After payment, send the e-mail address to Trond Haug, trond.haug@sintef.no.

Institutional subscribers must inform about their IP-address/IP-range in order to get access to the journal. After payment, send the IP-address/IP-range to Trond Haug, trond.haug@sintef.no.

Payment

Sweden pay to plusgiro: 419 03 25-3

Outside Sweden pay in Euro to Nordea IBAN: SE67 9500 0099 6034 4190 3253 BIC/SWIFT: NDEASESS

Published by SINTEF Academic Press

P O Box 124 Blindern, NO-0314 Oslo, Norway.

CONTENTS

EDITORS' NOTES.....	5
MARIUS FISKEVOLD, MADELEINE GRANVIK AND MAGNUS RÖNN	
HOFF, WINDINGE OG DET KOLLEKTIVE TEMA I DANSK BOLIGBYGGERI CA. 1945–1970.....	15
VIBEKE ANDERSSON MØLLER	
DA BYEN FLYTTEDE PÅ LANDET – DET DANSKE PLANSYSTEM & ARKITEKTERNES UTOPIER.....	49
MARTIN ODGAARD	
KUNSTNERISKE OG KREATIVE PROSESSER I STEDSUTVIKLING: EKSEMPLER FRA KYSTSAMFUNN I NORD.....	77
THOMAS HARALDSEID	
LIGHT TOPOGRAPHY AND SPACIOUSNESS IN THE URBAN ENVIRONMENT.....	103
ULRIKA WÄNSTRÖM LINDH AND MONICA BILLGER	
FORUM	
PHD REVIEW: PLANNING COMPETITIONS AS TOOLS TOWARDS SUSTAINABLE COMMUNITY DEVELOPMENT: A CRITICAL CASE STUDY EDITED BY TIINA MERIKOSKI (PHD AALTO UNIVERSITY).....	135
REVIEWER: AGATINO RIZZO	
BOOK REVIEW:.....	
ANTIGONI KATSAKOU RETHINKING MODERNITY. BETWEEN THE LOCAL AND THE INTERNATIONAL.....	140
REVIEWER: NINA BERRE	

Front cover:

Photo: Magnus Rönn 2020. Illustration by Leon Keer is a 3D mural in Helsingborg called "Shattering".

See: <https://www.leonkeer.com/>

DA BYEN FLYTTEDE PÅ LANDET – DET DANSKE PLANSYSTEM & ARKITEKTERNES UTOPIER

MARTIN ODGAARD

Abstract

This article explores the issue of urban planning of Danish cities – more specifically how cities are delineated. The article explores the issue with a historical, architectural and legislative approach as well as an architectural reading of several Danish reference projects from the mid- to late 1960's. Including projects by Peter Bredsdorff as well as very early works by Henning Larsen, Vandkunsten and Friis & Moltke.

The Danish urban planning system was to a large degree born in the 1970s through a series of legislative reforms. The main purpose of these reforms was to set the framework for the planning for urban development, as well as setting a ban on the *non-planned* development. A key outcome of this system of legislation and administration has since then had a significant effect on the urban morphology of Danish cities; they are to be held together. Newer, smaller cities are, as separate entities, precluded from being planned and thus developed – urban development is seen *only* as incremental expansions of existing cities.

I suggest that there is, maybe not a deliberate cause-and-effect, but an interesting correlation at play here; parts of Danish urban planning discourse seem too experimental and almost avant-garde with regards to urban morphology in the mid-late 1960's. However, this avant-garde approach is nowhere to be seen after the planning reform of the 1970's.

Keywords:

Urban Design, Byplanlægning,
Landskabsplanlægning, Dansk
arkitektur, Bymorfologi

Indledning og problemstilling

Byen og landskabet har altid været komplementære størrelser. Vore byer er netop opstået i en direkte relation til omgivelsernes ressourcemæssige grundlag – deres naturgeografi. At påstå at byen flytter på landet, er således umiddelbart meningsløst. At byen og boligen pga. forøget mobilitet i højere grad løsriver sig fra dette ressourcemæssige grundlag, har til gengæld i mange år været indlysende, og det er netop dét, der er sagen.

Samlet byggeaktivitet
m² etageareal bygget / år

I nærværende artikel ønsker jeg at beskrive et skifte i dansk arkitektur-diskurs i anden halvdel af 1960'erne, mere specifikt den del af arkitektur-diskursen der har med by- og landskabsplanlægning at gøre. Som figur 1 viser, accelererede byggeaktiviteten i Danmark efter anden verdenskrig, og kulminerede 1965–75. Som arkitekten Arne Gaardmand skriver, blev der fra 1960 til midten af 70'erne anlagt og opført mere end i alle de forudgående historiske perioder tilsammen (Gaardmand, 1993, s. 161). Denne eksplosion i aktivitet medførte ikke blot mange huse, men også mange nye visioner og idéer om, hvordan der *kan* bygges. Den første del af historien kender vi så udmærket, nemlig hvordan evolutionen inden for elementbyggeriet medførte nye store byområder efter funktionalistisk tilsnit, oftest ved byens kant eller i sanerede byområder. Gaardmand skriver videre, at den store byggeaktivitet var med til at modne befolkningen og politikernes forestillinger om, at det var nødvendigt med en arealregulering. Byen havde ikke blot vokseværk, knopskydende parcelhusbyggeri så ud til at true en samordnet byudvikling og risikoen for kommunalt investeringsspild¹ lurede. Bekæmpelse af dette medførte en forstærkning af by-landzone-adskillelsen og et fokus på at holde sammen på byen. Der var dog også en anden del af den arkitektoniske diskurs, hvor der blev diskuteret nye by- og boligtypologier frigjort fra den historiske såvel som industrialiseringens by. Plansystemet virkede

Figur 1
Graf over den samlede byggeaktivitet i Danmark. Lodrette linjer viser artiklens valgte fokusperiode.

EGEN ILLUSTRATION.

KILDE: DANMARKS STATISTIK – STATISTIKBANKEN: FULDFØRT BYGGERI SOM AFLÆST I TABEL BYGV04 FRA DANMARKS STATISTIK – STATISTIKBANKEN.DK. [HTTPS://WWW.STATBANK.DK/BYGV04](https://www.statbank.dk/bygv04)

[HENTET ONLINE 2/9-2019]

1 *Investeringsspild* betegner et i den fysiske planlægning ofte anvendt udtryk om de merudgifter, som en offentlig myndighed (oftest kommunen) skal afholde til etablering og vedligehold af uhensigtsmæssigt omfattende infrastrukturer og tjenesteydelser.

således for en samling af byfiguren, mens afsøgningen af mere enklavisk bosætning som resultat heraf lå mere hengemt, idet bydannelse i det åbne land jo blev forhindret.

Den skarpe opdeling mellem by og land er på mange måder en abstraktion – en social- og juridisk konstruktion om man vil. En konstruktion, der dels har sin baggrund i dengang opdelingen var tydelig, i købstæderne før bilens indtog, og dels i planlovens sondring mellem by- og landzone. Siden 1960'erne er grænsen mellem by og land gradvist blevet mere udflydende, fliget og fragmenteret, især der hvor væksten er gået hurtigt. Eller snarere – den kan opleves udflydende, fliget og fragmenteret (Juel-Christiansen, 1985; Sieverts, 1997; 2011; Nielsen, 2001), for i plansystemet³ hænger byen sammen.

Set fra de danske plansystems side, er byen stadig samlet som en juridisk konstruktion; der er et klart *indenfor* og et klart *udenfor*.³ Upåagtet de fysiske kendsgerninger, og *oplevelsen* af byområder som fragmenterede urbane landskaber (Sieverts, 2011) ligger der således en formaliseret forvaltningspraksis, hvor nye byudviklingsområder ikke må etableres løsrevet fra eksisterende byområder – en mekanisme der virker direkte gennem statens og kommunernes håndhævelse af planloven. I 2017 foretog den daværende regering en væsentlig liberalisering af planloven, herunder flere lempelser for bebyggelse i landzone bl.a. større mulighed for udvidelse af landsbyer.⁴ Men selv en af de mest gennemgribende liberaliseringer af planloven siden dens etablering op igennem 1970'erne rokkede ikke ved grundprincippet om at holde byerne samlede. Min påstand er, at dette grundprincip virker som en mekanisme, der har formet og indskrænket forestillingsevnen hos arkitekter og byplanlæggere. Selvom kausaliteten mellem by- og landzonebestemmelsernes vedtagelse, og graden af byarkitektonisk eksperimenteren kan være svær, ja vel nærmest umulig at påvise, er der en interessant tidlig korrelation, i anden halvdel af 1960'erne. Mit ærinde er således i en tid, hvor mere decentral elforsyning diskuteres, hvor bilejerskabet er højt, og hvor landskabeligt og processuelt orienterede bymodeller og -ismer diskuteres teoretisk under faglige diskurser som *landscape urbanism* og *infrastructural urbanism*, at give et tilbageblik på en brydningstid i dansk planlægning. En tid hvor også bebyggelsens forhold til byfiguren blev diskuteret langt mere gennemgribende end nu, hvor vi har vænnet os til, at plansystemet virker imod enhver fragmentering.

Metodologiske overvejelser

For at analysere problemstillingen rammesættes problemstillingen først gennem et kort historisk blik på forholdet mellem bosætning og geografi. Herefter gennemgås udviklingen i det danske plansystem for såvidt angår byens afgrænsning og enhed. Jeg vil her gennemgå de grundlæggende mekanismer og eksemplificere disse mekanismer gen-

2 Med *plansystemet* menes hér både lovgivningen der ligger i *lov om planlægning*, associeret lovgivning, og den forvaltningspraksis der hører hertil.

3 I plansystemet forstået som den formelle dikotomi mellem by- og landzone der fremgår af planlovens § 34.

4 Her tænkes især på de nye undtagelser og kvadratmetergrænser i planlovens § 36 stk 2 og bestemmelserne om de såkaldte "omdannelseslandsbyer", hvor der kan planlægges for ikke uvæsentlige udvidelser af disse.

nem en relevant case, hvor staten nedlagde veto mod en egentlig fragmenteret byudvikling.

Til at analysere den mere eksperimenterende diskurs i dansk arkitektur, gennemgår jeg en række typologi-studier fra toneangivende danske arkitekter i 60'erne, ligesom jeg kommer med et bud på, hvorfor disse studier *ikke* blev toneangivende i praksis. Jeg vil også diskutere, hvorvidt de har en fornyet relevans, bl.a. relateret til nyere byteoridannelser gennem en sammenstilling af byvisionerne og senere byteori.

Projekterne til analyse er udvalgt ud fra en række enkle kriterier. De skal være danske, idet jeg beskriver relationen til det danske plansystem, de skal være fra anden halvdel af 1960'erne eller start 1970'erne før det nye samlede plansystem var fuldt implementeret. De skal have været toneangivende, hvilket vil sige skal have været produkt af væsentlige arkitektkonkurrencer og/eller gennemgange i det danske fagtidsskrift *Arkitekten*. Endelig skal de have et signifikant arkitektonisk udsagn for så vidt angår det foreslåede projekts skala og en relation til omgivende bymæssig- eller landskabelig kontekst. Jeg har primært benyttet Hauxner (2002) og Dirckinck-Holmfeld (2016) til at få et overblik over de mest væsentlige og relevante konkurrencer og projekter i perioden.

Den "frie" bosætning

Etablering af nye bosætninger er i sagens natur ikke en ny ting – heller ikke, hvad vi i dag ville kalde ny by løsrevet fra øvrige bydannelser. Historien er således fuld af danske eksempler. Bare inden for de seneste par hundrede år har vi haft forskelligartede eksempler såsom herrnhuternes Christiansfeld grundlagt i 1722, industribyen Frederiksværk grundlagt i 1756 og senere statshavnen og tilhørende by i Hanstholm etableret fra 1917 og frem. Lige så forskellige disse eksempler er, har de dog det til fælles, at de har en klar humangeografisk logik i deres placering i forhold til hhv. landbrugsland, potentielle strømforhold mellem Arresø og Roskilde Fjord og gunstige havdybder ved Vesterhavet. Det naturgeografiske grundlag – landskabsressourcen – har således haft et iboende produktionspotentiale, der forløses gennem bosætningen. Min tese er, at dette bliver vendt på hovedet med nogle af forslagene fra arkitektkonkurrencerne i 60'erne. Selvom dét at foreslå ny løsrevet bebyggelse ikke er nyt, er det nye i stedet at beboelse og arbejdsplads ikke nødvendigvis er samlokaliserede. Byen opløses, ikke blot forstået på et strengt formelt plan, at den fremstår med en mere fragmenteret afgrænsning mod det åbne land, men også at individets hverdagslandskab (territoriet) udvides fra by til region (Sievverts, 1997; Nielsen, 2015).

Ovennævnte eksempler repræsenterer således den meget håndgribelige forbindelse mellem en landskabsressource og bosætningen. Arkitektkonkurrencerne i 60'erne, som jeg gennemgår nedenfor, repræsenterer

derimod et skifte hen mod det åbne landskabs mere sceniske og sociale potentialer i relation til bosætning, og ikke blot den bosætning et produktionspotential kan medføre. Et direkte landskabeligt bosætningspotentiale som beskrevet gennem tanker af bl.a. Ebenezer Howard, der i sin vision om *Garden Cities of Tomorrow* fra 1902 (1967) opererede med byområder, hvor nærhed til egen have og nærhed til det multifunktionelle åbne land var en del af kernekonceptet. Et senere og mindst lige så radikalt eksempel er Ludwig Hilbersheimers byidealer som sammenfattet i Hilbersheimer (1949). For Hilbersheimer var der en klar forholden sig til bosætningens landskabelige parametre, og diskussion af boligbebyggelsens placering, ofte adskilt fra produktionen. Hilbersheimers arbejde med nye regionale bymodeller var informeret af såvel infrastrukturelle som landskabelige interesser, oftest fortolket i et nyt dekonstrueret bymønster (Waldheim, 2016, s. 106 ff). Et andet velkendt referenceprojekt er Frank Lloyd-Wrights *Broadacre City*, der var et projekt han arbejdede på løbende igennem karrieren med modeller og artikler fra 1932 frem til sin død i 1959. Hos Lloyd-Wright er det således også væsentligt, at den enkelte husstand har sin egen jordbrugsparcel, der så kan dyrkes, og landskabet har således hos ham også et individuelt produktionspotential. Denne individuelle produktion er dog stadig frigjort fra industriproduktionen og de øvrige erhverv, idet mobiliteten forventedes kraftigt accelereret i hvad Charles Waldheim kalder en "agrisk urbanisme" (Waldheim, 2016, s. 125 ff). Lloyd-Wright var naturligvis ikke alene om disse tanker om den mere "frie" bosætning. Den finske arkitekt Eliel Saarinen forudså en generel lovmæssighed, som han kaldte "organisk decentralisering", hvor byens midte langsomt udtynedes, mens byens kant bliver mere fragmenteret og fordeler sig ud i det åbne land (Saarinen, 1945). Ligeledes var der op igennem 60'erne og 70'erne med strukturalismen og metabolisterne en særlig optagethed af større bebyggelsesstrukturer, der bl.a. også frigjorde sig fra den historiske byfigur (Allen, 2001). De danske arkitekter agerer således i en international arkitektonisk diskurs, hvor der stilles spørgsmål ved den klart afgrænsede by, og hvor konsekvenserne af en stærkt forøget mobilitet afsøges. Når jeg går ind i en analyse af danske arkitekters mere "avant-garde" forslag, repræsenterer de således nok et nybrud i en dansk kontekst, men står på skuldrene af en international arkitekt- og byplanlægnings-diskurs.

Før jeg går ind i en nærmere diskussion af konkurrenceforslagene fra 1960'erne, ønsker jeg dog at gennemgå det sæt af kontekstbetingelser, der primært regulerer byernes rumlige afgrænsning i Danmark, nemlig plansystemet. Denne gennemgang sætter rammen for en diskussion af de mere vidtløftige arkitektoniske forslag, ligesom det forklares hvordan disse kontekstbetingelser virker for en samlet byfigur. Helt grundlæggende mener jeg, det er nødvendigt at forstå den danske planreform i 1970'erne for også at kunne forstå, hvorfor toneangivende arkitekters visioner om byspredning ikke blev realiseret.

Om det danske plansystem og dets indvirkning på byzonens afgrænsning og enhed

I løbet af 1970'erne skete der på det lovgivnings- og forvaltningsmæssige plan en entydig bevægelse inden for den fysiske planlægning. Der var en ambition om at modarbejde det, der i dansk planforvaltningspraksis kaldes "spredt og uplanlagt bebyggelse". Som Kaufmann (1966), anfører, var byens planlægning og afgrænsning af byen før 1970'ernes reformer reguleret af et kludetæppe af forskellige love. Der var tale om en masse delvist overlappende reguleringer, der desværre medførte et manglende overblik og manglende konsekvens i regulering af byvæksten. Min påstand er, at den følgende strømning i bl.a. lov om by- og landzone fra 1970, lov om region- og landsplanlægning fra 1973⁵ og den deraf følgende planlægning af såvel byers udvikling som "det åbne land", er årsag til, at diskussionen om byers afgrænsning mod det åbne land stort set er lukket ned.

Økonomisering med arealressourcerne har altid været en prioritet i statens og amternes tilsyn med kommunernes planlægning. I de første år i 1970'erne og -80'erne var dette ikke ekspliciteret, men blev anset som et underforstået formål – at mindske det såkaldte *investeringsspild* gennem en rationalisering af byen og de kommunale tjenesteydelser, der skal til for at få den til at fungere.⁶ I dag fremgår den rumlige ambition om "den samlede byfigur" eksplicit af Planlovens § 11 a, stk. 7.⁷ Der skal således ikke blot økonomiseres med udbredelsen af byzonearealerne set ud fra deres arealforbrug – de skal også være samlede. Tidligere var dette indskrevet i lovbemærkningerne bl.a. i forbindelse med planlovsreformen i 2005, og før det har det bl.a. været en del af statens udmelding til regionerne (amterne) i 1995 og 1998 (MiM, 1995; MiM, 1998).⁸ Det tidligste ekspliciterede ønske om at holde en vis samling på byfiguren kan anes i Planstyrelsens vejledning om regionplanlægning fra 1978, under overskriften "Det Åbne Land" (MiM, 1978, s. 48 ff). Her fremgår der to hensyn der "holder byen samlet". For det første er der et ønske om at fastholde byvækst i byzone, og økonomisere med arealressourcen. Dette sker bl.a. for at sikre en høj udnyttelsesgrad af servicetilbud og infrastruktur. Her nævnes det bl.a., at man ikke kan regne med at alle har bil, og byvækst derfor bør allokeres ved eksisterende buslinjer (MiM, 1978, s. 41 ff). Distance til eksisterende servicecentre, arbejdspladser og offentlig transport bliver således en allokeringfaktor og udgør en samlende urbaniseringsautomatik. Et nagelfast princip om byzone-til-byzone nævnes dog ikke, der nævnes blot hvad der er det bagvedliggende formål.

Det andet hensyn der nævnes, og som er mindst lige så væsentligt, er beskyttelse af det åbne lands interesser, både i bred forstand, og i særlig grad landbrugsinteresserne (MiM, 1978, s. 48 ff). Det åbne lands interesser dækker på den ene side over en beskyttelse af landskabelige-, kulturhistoriske- og naturmæssige hensyn gennem, hvad der før slut-1970'erne kaldtes fredningsplanlægning. Dengang varetaget af statslige, regionale

5 Disse to love udgør sammen med lov om kommuneplanlægning fra 1977 hovedstammen i det der i 1992 blev samlet i planloven. Lov om kommuneplanlægning spiller dog en mindre rolle mht. denne artikels emne.

6 Se bl.a. forarbejderne til den første udgave af lov om by- og landzone – Folketingstidende 1968/69 Tillæg A, spalte 1570 <https://beta.folketingstidende.dk/ebog/19681A?s=1570> (tilgået 9/5-2019)

7 "Et nyt areal til byzone, jf. stk. 6 og 7, skal placeres i direkte tilknytning til eksisterende bymæssig bebyggelse i byzone" (Lov om planlægning – Lovbekendtgørelse nr. 287 af 16/4-2018).

8 MiM (1998) rummer en skærpet formulering i forhold til MiM (1995): "Byvækst skal altid ske indefra eksisterende by og udad."

fredningsplanudvalg, siden da kaldet amternes regionale planlægning, og siden 2007 kommunernes sammenfattende kommuneplanlægning. Disse planer sætter nogle restriktioner på byers udbredelse enten gennem faste demarkationer eller gennem vilkår for udformning af byområder. På den anden åben-land-flanke finder man landbrugets interesser. I midt 70'erne var der i bl.a. centraladministrationen idéer om, at også landbruget skulle indgå som del af den fysiske planlægning – bl.a. ved anvendelse af de nye boniteringskort⁹, der ligeledes blev udført i 70'erne. I 1982 blev der da også fra Landbrugsministeriet udgivet en vejledning i landbrugsplanlægning, men en af de indledende kommentarer satte problemet med landbrugsplanlægning i relief:

Understøttelse af eller begrænsninger i jordbrugserhvervenes udviklingsmuligheder, bl.a. gennem den fysiske planlægning, vil derfor afspejles i samfundets økonomiske udvikling (LaMi, 1982, s. 7).

Så til trods for at centraladministrationen gennem boniteringskortene og kortlægning af natur- og landskabsinteresser var i gang med at udarbejde *grundlaget* for en egentlig landbrugsplanlægning, trådte disse "begrænsninger" der nævnes i citatet, dog aldrig for alvor i kraft. Dette er medvirkende årsag til, at landbruget i dag i høj grad udgør en stor undtagelse i det overordnede plansystem (med undtagelse af visse dele af natur- og miljøbeskyttelseslovgivningen). Ingen har ønsket at lægge væsentlige begrænsninger på landbruget i by- og landskabsplanlægningen, og uden denne vilje giver det ikke megen mening at tale om egentlig planlægning (Primdahl, 1989). Omvendt er det snarere "understøttelses-aspektet" jf. citatet, der er fokuseret på. For selvom der således ikke er en egentlig "landbrugsplan", er der alligevel en række mekanismer der indvirker på den fysiske planlægning bl.a. gennem påvirkning fra andre styrelseres lovgrundlag og forvaltningsinteresser – dét vi typisk kalder "sektorplanlægning". Disse mekanismer er for landbrugets vedkommende gengivet i en tidlig udgave i MiM (1978) og refererer tilbage til den landbrugslov, der netop var trådt i kraft i 1978. Her gengives formålene netop med landbrugsloven, og her fremgår det, at forbrug af landbrugsjord til ikke-jordbrugsmæssige formål ikke må blive større end "nødvendigt", at man skal bevare store enheder og endelig, at man bør stræbe mod det, der kaldes en "hensigtsmæssig ejendomsstruktur og jordarrondering" (MiM, 1978, s. 48). Særligt det sidste mål taler direkte imod en fragmentering af byzonearealer, og er direkte bragt i anvendelse i forbindelse med statens veto mod kommunerne.

For at opsummere, har byers afgrænsning og byfigurens enhed således forvaltningsmæssigt været presset fra tre fronter: rationalisering gennem nærhedsinteresser som en pull-faktor og åben-land – og landbrugsinteresser som push-faktorer (se figur 2). Alle tre mekanismer virker i høj grad *imod* en enklavisk udlægning af byzoner, og med tiden er disse mekanismer gradvist formaliseret frem mod en egentlig eksplicitering i planlovens bestemmelser fra 2017 og frem.

9 Vurderinger af landbrugsjordens produktionspotentialer

Et illustrativt eksempel på at staten har modsat sig en fragmentering af byfiguren, kan f.eks. ses i Svendborg. Svendborg Kommune ønskede i midt-00'erne at udvide Svendborg mod nordvest med en såkaldt "landskabsby". Der blev udskrevet en arkitektkonkurrence, der blev vundet af arkitektfirmaet NORD.

I dette forslag, der skulle omsættes til plangrundlag, skulle området Tankefuld udvikles vha. nye bebyggelser á et par hundrede indbyggere, spredt ud over et større område således at de enkelte byzone-områder ikke ville være sammenhængende. Dette var dog ikke muligt, idet hverken Miljøcenter Odense (MiMO, 2009)¹⁰ eller FødevareErhverv (FE, 2010)¹¹ ville godkende de nye udlæg til byområder, da de blev foreslået i processen frem mod Kommuneplan 2009 for Svendborg Kommune.¹² Her var et udsnit af begrundelserne henholdsvis:

Der er fra miljøministeriets side stor fokus på, at den klare grænse mellem land og by skal fastholdes. Kommunernes planlægning skal både skabe velbeliggende og attraktive boliger og sætte klare grænser mellem by og land. Det er en stor kvalitet ved vores land, at man ikke er i tvivl om, hvor byen slutter, og det åbne land begynder. [...] (MiMO, 2009, s. 2)

Figur 2
Udsnit fra et af de foreslåede byområder i NORDs vinderforslag. De enkelte byområder ligger adskilt fra hinanden – enten adskilt af marker eller skove.

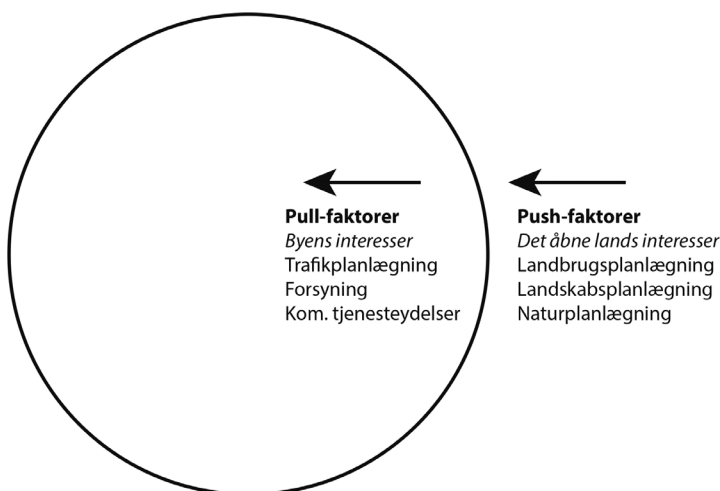
TEGNSTUEN NORD COPENHAGENS KONKURRENCEFORSLAG FRA 2008. GENGIVET I AKADEMISK ARKITEKTFORENING (2008)

- 10 Miljøcentrene var en decentral statslig myndighed under Miljøministeriet, der var planmyndighed for kommunerne mellem 2007 og -11.
- 11 FødevareErhverv (FE) var en styrelse under Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri.
- 12 Byggetilladelser kræver typisk en lokalplan, og en lokalplan skal være i overensstemmelse med kommuneplanen på lokalplanens endelige vedtagelsestidspunkt.

og

- [...] En uhensigtsmæssig fortolkning af rækkefølgeprincippet, der går ud på, at byvækst skal ske indefra og udefter, og at der skal være en klar grænse mellem land og by (§ 1, pkt. 2) Den manglende hensyntagen til landbrugets arrondering (§ 4, pkt. 4 og 5 § 5, § 6, stk. 2)
- Den ringe arealudnyttelse i forbindelse med den planlagte byvækst og den dermed for store inddragelse af landbrugsjord (§ 4, pkt. 2). [...] (FE, 2010, s. 2).

Ud over at Miljøcenteret var af den opfattelse, at adskillelse af by og land i sig selv kvalificerer den arkitektoniske oplevelse af vores land, valgte de således af nægte godkendelse af kommuneplanforslaget. Derudover valgte en sektormyndighed (FødevarerErhverv) gennem Miljøcenter Odense at lave en indsigelse af hensyn til landbrugets interesser. Byens planlægning og åben-land planlægning er således tilsammen tænkt som konsoliderende mekanismer iht. den samlede byfigur, som opsummeret i figur 3.

Figur 3
Optegning af byfigurens fragmenterende mekanismer som diskuteret i artiklen.

EGEN ILLUSTRATION.

BYFIGURENS KONSOLIDERENDE EFFEKTER JF. DET DANSKE PLANSYSTEM

Allerede inden byzone-til-byzone princippet var en del af selve lovgivningen, håndhævede staten således en restriktiv praksis om at holde byen samlet, uanset om kommunerne var for det. Tankefuld-eksemplet er særligt illustrativt, idet dét der foreslås at NORD ikke var væsensforskelligt fra det, der blev foreslået i de tre arkitektkonkurrencer, som vi ser senere i denne artikel. Tidligere store by-enklave visioner som vi kender dem fra Lloyd-Wright og Hilbersheimer er således gjort irrelevante, og derfor har diskussionen flyttet sig væk fra emnet, eller er i visse tilfælde flyttet over til et mere byteoretisk paradigme, som vi blandt andet nu ser hos landskabsurbanismen. Selvom de danske forstæder i høj grad opleves flossede i kanten rent rumligt, planlægges byerne stadig ud fra en logik om, at ny byzone lægges til eksisterende byzone. For at komme en smule nærmere byutopierne i dansk arkitektonisk diskurs må det være

nødvendigt at kigge på en række referenceprojekter. Haute couturen der senere blev til plansystemets stangtøj – de stiliserede by-enklaver, der i stedet blev til den flossede bykant.

Byteoretisk refleksion

I brydningstiden i slut 60'erne – netop hvor bilen begyndte at spille en afgørende rolle i husholdningernes hverdag – var der i Danmark især tre arkitektkonkurrencer, der beskæftigede sig med et nyt syn på bosætning, løsrevet fra byfiguren. Arkitekterne udarbejdede forslag ud fra parolen: Hvad kunne der ske, hvis de nye potentialer for mobiliteten blev omfavnet, og byen kunne opløse sig ud i det åbne land med frisk luft og åbne vidder. De tre konkurrencer, jeg her vælger at fokusere på, er konkurrencen om nyt byområde ved Gullestrup ved Herning fra 1965, Statens Kunstfonds konkurrence fra 1967 om “boligområdets udformning” og SBis såkaldte “tæt-lav konkurrence” konkurrence fra 1971.

Skulle man undersøge, hvorvidt disse konkurrencer korresponderer til en særligt “økologisk” eller bredere “landskabelig” tilgang i øvrigt, er det interessant at spejle dem i en nyere teoridannelse – hér med særligt fokus på diskursen omkring den såkaldte *landskabsurbanisme*. Landskabsurbanismen repræsenterer et hybridt syn på forholdet mellem byplanlægning, urban design, landskabsdesign og landskabsplanlægning.¹³ Den amerikanske landskabsarkitekt Charles Waldheim har sammen med bl.a. James Corner og Stan Allen været frontfigurer for en særlig procesorienteret tilgang til byplanlægning og landskabsarkitektur (Waldheim, 2006; Corner, 2006; Allen, 2001). En tilgang, hvor landskabet og dets processer benyttes som både metaforisk model for byudvikling og som en bogstavelig rumlig rygrad for fremtidig bosætning. Det kunne være fristende at drage en parallel imellem en sådan nyere tværgående teoridannelse, netop fordi landskabsurbanismen benytter sig af referencer såsom Hilbersheimer og Lloyd-Wright. Den proces-tanke, der ligger som noget af det helt centrale hos bl.a. James Corner og Charles Waldheim, er dog stort set usynlig hos de arkitektkonkurrencer, jeg vil gennemgå. En mere relevant byteoretisk reference vil nok nærmere ligge hos nyere tyske byteoretikere som Klaus Humpert (2002) og Thomas Sieverts (2008; 2011). Fælles for de to er, at de har et pragmatisk syn på byteori. De læser byers udvikling som produkt af individers rationelle beslutninger i lige så høj grad som af byplanlæggeres ambitioner. Humpert et al. (2002) beskriver bl.a. byens grænse som værende som et fraktal, idet mange af de individuelle ønsker såsom nærhed til skole, grønne områder, infrastruktur tilsammen gør, at bykanten “bugter sig”. Analogt hermed beskriver Thomas Sieverts det såkaldte Tucholsky-princip (Sieverts, 2008, s. 27). Dette princip, navngivet efter den tyske forfatter Kurt Tucholsky, der i digtet “Das Ideal” fra 1927 beskriver det moderne menneskes stræben efter tilsyneladende modsatrettede ønsker. Som digtet indledes:

13 I denne opremsning listes såvel planlægning som design op – selvom byplanlægning og landskabsplanlægning i en dansk planlægnings-tradition også rummer væsentlige designaspekter.

*Ja, das möchste:
Eine Villa im Grünen mit großer Terrasse,
vorn die Ostsee, hinten die Friedrichstraße;
mit schöner Aussicht, ländlich-mondän,
vom Badezimmer ist die Zugspitze zu sehn –
aber abends zum Kino hast du nicht weit.
[...]*

Storslået udsigt og i biografen om aftenen – modstridende ønsker der står centralt, når individet skal udfri sine boligdrømme. Modstridende ønsker der ifølge Humpert medfører en fragmenteret og fliget afgrænsning af byen. Dansk byplanlægning i midt-60'erne var trods alt forholdsvis jordnær og praktisk, selv hos avantgarden. Jeg vil derfor påstå, at Humpert og Sieverts pragmatiske tilgang til emnet vil være produktivt at have i baghovedet ved læsningen af næste afsnit.

Case intro

Som nævnt ønsker jeg at fokusere på særligt tre arkitektkonkurrencer, der repræsenterer signifikante nybrud i forholdet mellem byfigur og det åbne land i en dansk kontekst. Det drejer sig om den nordiske konkurrence for Gullestrup ved Herning (1965), Statens Kunstfonds konkurrence for boligområdes udformning fra 1967 og idékonkurrencen om nye boligformer udskrevet af Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) i 1971. Disse konkurrencer er udvalgt, idet de alle for det første beskæftiger sig principielt med forholdet mellem byens afgrænsning og byens placering i landskabet, og for det andet rummer de et radikalt andet arkitektonisk syn på bosætning. Det er tydeligt i disse forslag, at de er præget af de samme strømninger som Corbusier og Hilbersheimer er rundet af. Dele af Lloyd-Wrights tanker om jordbrugspareller kan endvidere også ses i dele af Vandkunstens forslag i SBI-konkurrencen.

Gullestrupkonkurrencen havde et konkret projektområde, mens de to andre konkurrencer havde et mere generisk opdrag mht. placering og fokuserede i stedet på typologier og byggeprocesser. Fælles for alle tre konkurrencer var, at de i opdrag og i konkurrenceforslag forholdt sig frigjort fra en eksisterende byfigur, og i stedet beskæftigede de sig med udformningen af by-enklaver.

Gullestrup-konkurrencen (1965)

Gullestrup er historien om en arkitektkonkurrence, hvor der blev lagt op til en ny boligby få kilometer nord for Herning, i et projektområde på 340 ha. Projektområdet er præget af en langstrakt bakkeformation, mens der er lavere liggende engarealer til hver side. Ud over at programmet åbner for en enklavisk bytypologi, understøtter konteksten således også denne præmis (Skriver, 1966, s. 75).

I denne artikel vil jeg særligt fremhæve 1. præmievinderen udført af Peter Bredsdorffs tegnestue – et forslag der i øvrigt står som et af de mere kendte i Bredsdorffs tegnestues arbejder. Forslaget opererer med et landskabeligt princip udarbejdet af Bredsdorffs tegnestue i samarbejde med landskabsarkitekt og professor ved Københavns Kunstakademi, Sven-Ingvar Andersson. Andersson havde udarbejdet et landskabeligt koncept, hvor en række skovplantninger skulle mediere en overgang mellem eksisterende skovpartier og samtidigt understrege topografien ved at lade plantningerne gå på tværs af den langstrakte bakke. Hele bebyggelsen er tænkt løsrevet fra Hernings byfigur, og bosætning gøres til et mere regionalt anliggende med en stærkt forøget mobilitet som bærende præmis for forslaget. Ved fokus på det landskabelige element blev forslaget af dommerbetænkningen fremhævet som værende særligt

Figur 4
Visionen for Herning Nord som foreslået af Peter Bredsdorffs tegnestue i konkurrencen (1965). Et højklaset trafiksystem fungerer parallelt med de nye byområder. Byområder der ligger spredt i det større bylandskab. Gullestrup markeret med "1"

GENGIVET I SKRIVER (1966).

fleksibelt og robust. Man kunne skifte program og typologi løbende hen over et langstrakt udviklingsforløb, uden at det arkitektoniske hovedgreb forsvandt.

Gullestrups skæbne blev imidlertid krank, for interessen for at udvikle bydelen udeblev, og den sociale profil for indbyggerne blev ikke som man havde håbet. Udbygningen af området blev derfor sat i bero (Johansen & Møller, 2016; Gaardmand, 1993, s. 159). Det har givetvis heller ikke været befordrende for realiseringen, at Hernings borgmester på det tidspunkt, Jens Mathiasen, nægtede at stemme for forslaget som 1. præmieprojekt (Skriver, 1966, s. 71). Her var argumentet, at en motorvej imellem Herning og det nye byområde ved Gullestrup er problematisk, samt at de

Figur 5
Dispositionsplan fra Peter Bredsdorffs konkurrenceforslag (1965)

PETER BREDSORFFS TEGNESTUES KONKURRENCEFORSLAG FRA 1965. GENGIVET I SKRIVER (1966).

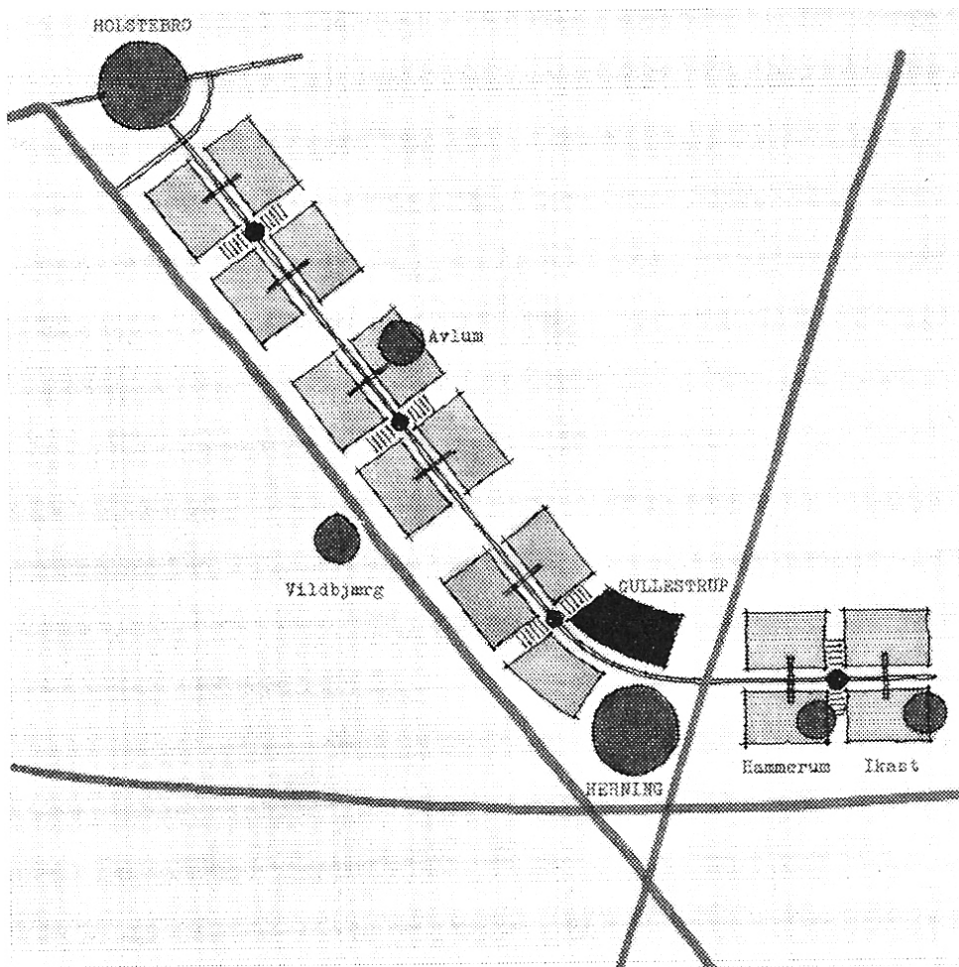
bebyggede arealer koncentrereres på 164 ha og ikke nærmere de 340 ha, som var det samlede konkurrenceområde. Af dommerbetænkningen fremgik det, at når udearealerne var "rigelige *uden* for byområdet¹⁴, burde udnyttelsesgraden være højere *inden for* byområdet" (Skriver, 1966).

Som figur 5 viser, er byområdet således bygget op over en landskabelig rygrad, der komplementerer et rytmisk, bygningsmæssigt hovedgreb med den højeste bebyggelse mod den ydre kant og laveste bebyggelse mod de fælles friarealer internt i bebyggelsen. Man må således forvente, at det samlede byområde vil få et udtryk der på én og samme tid er enklavisk – som en forstørret forteby – og på den anden side er rumligt defineret af skovplantninger. Jernbanebyen er endeligt forladt, og funktionelt baserer byen sig på en vision om privatbilisme og bustransport bl.a. illustreret gennem en foreslået motorvej imellem Gullestrup og Herning. Boligområdet betjenes med en række service- og detailtilbud, og er således funktionelt og rumligt i høj grad uafhængig af en "hovedby". Gullestrup er stationsbyens antitese og er således i familie med en sen Ludwig Hilbersheimers *The New City* eller Frank Lloyd Wrights *Broadacre City* byvisioner. Ligeledes bringer visionen om enklaviske byfigurer med højklasset vejsystem imellem mindelser om Nieuwenhuys collageplaner.

14 I dette tilfælde må dette forstås som afgrænsede engarealer og landbrugsjord, der overgår til "rekreative nær-områder for bydelene". Om dette betyder at den eksisterende afgræsning og dyrkning skal ophøre, fremgår ikke af dommerbetænkningen.

Figur 6
Den nye regionale by mellem Herning og Holstebro som foreslået af Peter Bredsdorffs tegnestue i 1965. Gullestrup vises hér som blot en af mange (16!) nye byudviklingsområder, hvoraf kun 3 bygger videre på eksisterende byer.

PETER BREDSORFFS TEGNESTUES KONKURRENCEFORSLAG FRA 1965. GENGIVET I SKRIVER (1966).

Tanker modsvarende "byzone til byzone" var ikke et emne, der blev berørt i dommerbetænkningen – ligesom Herningegnens byudviklingsplan først blev udgivet i 1967.¹⁵ Gullestrup nåede således lige nøjagtigt *ikke* at blive omfattet af hverken planreformen i 1970'erne eller dens forløber byreguleringsloven. Bebyggelsen fremstår enklavisk, og ville formodentlig møde et administrativt afslag, hvis det blev foreslået i dag. Som det også fremstår af figur 5, forestiller Bredsdorff sig, at Gullestrup blot vil være én blandt flere 'perler på en snor, der sammen med en højklasset vej, udgør en ny regional bydannelse.'

Rent rumligt vil bebyggelsen i Gullestrup givetvis fremstå mere afklaret end mange andre boligområder i forstadsområder, på grund af det arkitektoniske koncept – mens den på den anden side virker fragmenterende på byfiguren som helhed. Der er således hér en skalabetragtning, der er væsentlig at bide mærke i. Når man i dansk forvaltningstradition taler om en "spredt og uplanlagt bebyggelse", vil det ofte skulle forstås som en abstraktion inden for den fysiske planlægning (by-skala) snarere end som oplevet rumligt i øjenhøjde (bebyggelses-skala).

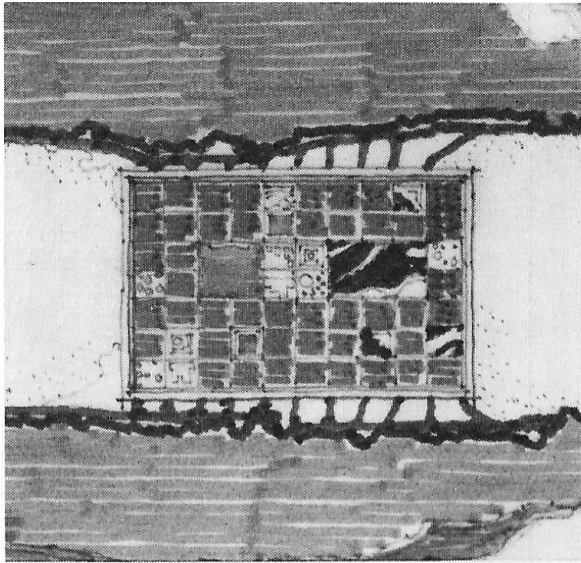
Statens Kunstfonds konkurrence om boligområders udformning (1967)

Vi har skamferet vores land. Som en sygdom breder vores bysamfund sig.

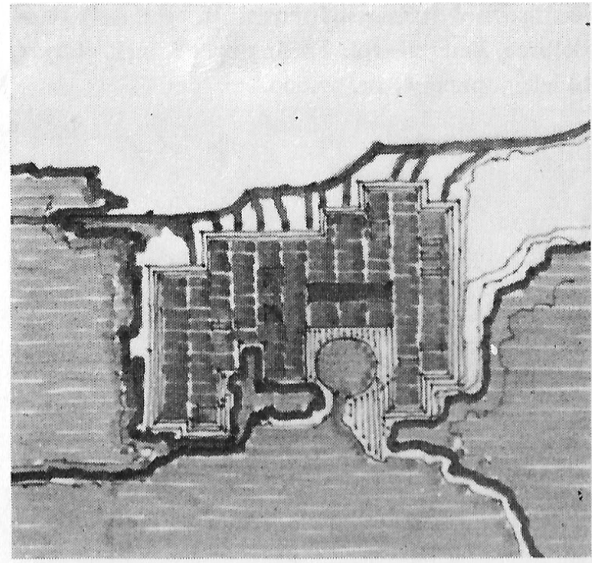
Således diagnosticerede arkitekten Johan Otto von Spreckelsen og keramikeren Tue Poulsen byudviklingen i "de brølende 60'erne" (Skriver, 1968b). Kommentaren fremgår af deres konkurrenceforslag fra en konkurrence udskrevet af Statens kunstfond i 1967 (Dirckinck-Holmfeld, 2016, s. 152–153). Formålet med konkurrencen var at undersøge mulige nytænkende samarbejder mellem arkitekter og billedkunstnere, med udformning af boligområder som omdrejningspunkt. Tesen var, at mennesket var forsvundet i det industrialiserede boligbyggeri, og det nye samarbejde mellem de frie og bundne kunster skulle være frisættende. Samarbejdet skulle så udfolde sig i et "fiktivt slettelandskab" – altså i et helt fladt og generisk landskab (Hauxner, 2002, s. 299). Dette blev der dog i mange af konkurrenceforslagene set stort på, og i stedet blev forslagene relaterede til forskellige opstillede landskabelige scenarier (Skriver, 1968b).

Ud over den indledende replik, vil jeg i denne artikel se bort fra 1. præmievinderen af Spreckelsen & Poulsen, idet den primært beskæftiger sig med forholdet mellem bygning og topografi ud fra en strengt kompositorisk tilgang. Således beskæftiger forslaget sig med et forholdsvis snævert landskabssyn, uanset den skarptvinklede diagnose af det danske landskab. I stedet vil jeg fokusere på to af de øvrige forslag.

15 Byudviklingsplaner udførtes iht. daværende byreguleringslov, og opererede med inder-, mellem- og yderzoner.

a

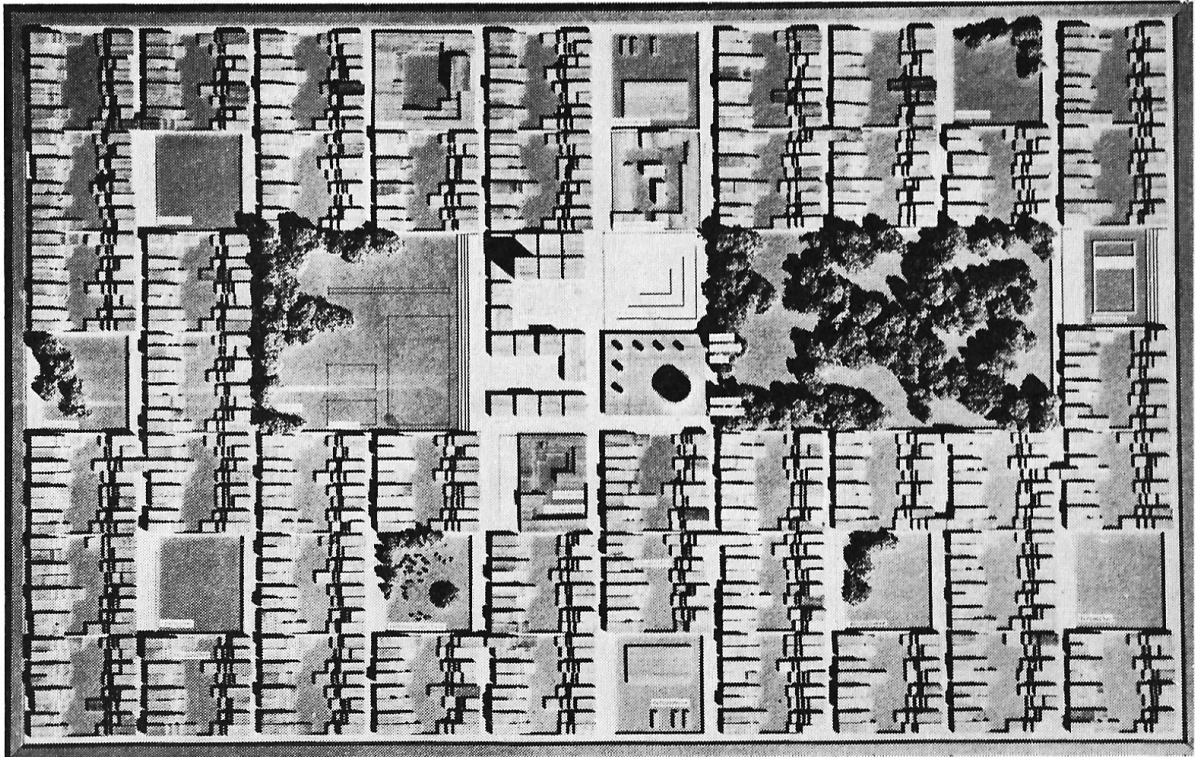

b

Det ene af de indkøbte forslag, der i Arkitektens omtale af konkurrencen er fremhævet, er udarbejdet af arkitekterne Knud Friis og Elmar Moltke i samarbejde med landskabsarkitekten Sven Hansen. Også dette forslag arbejder med nogle tænkte landskabelige arketyper. Det nævnes ikke direkte i Arkitektens konkurrenceomtale, men af billedmaterialet fremstår det tydeligt, at det hér drejer sig om rumlig signifikans. Signifikans forstået således, at det skal være tydeligt, hvad der er byområde, og hvad der *ikke* er byområde. Disse byområder kan så på forskellig vis relatere sig til nogle signifikante landskabelige typologier, hér forstået som f.eks. klart afgrænsede skovpartier, kystlinjer og søer. Altså nogle rumligt signifikante konteksttypologier.

Figur 7 a–b
Eksempler på landskabelig indplacering af de enkelte byenheder i Friis & Moltkes konkurrenceforslag. Til venstre (a) en placering mellem to skovområder, og til højre (b) en placering mellem to skovområder ved kysten.

FRIIS & MOLTKE OG SVEN HANSENS KONKURRENCEFORSLAG FRA 1968. GENGIVET I SKRIVER (1968B).

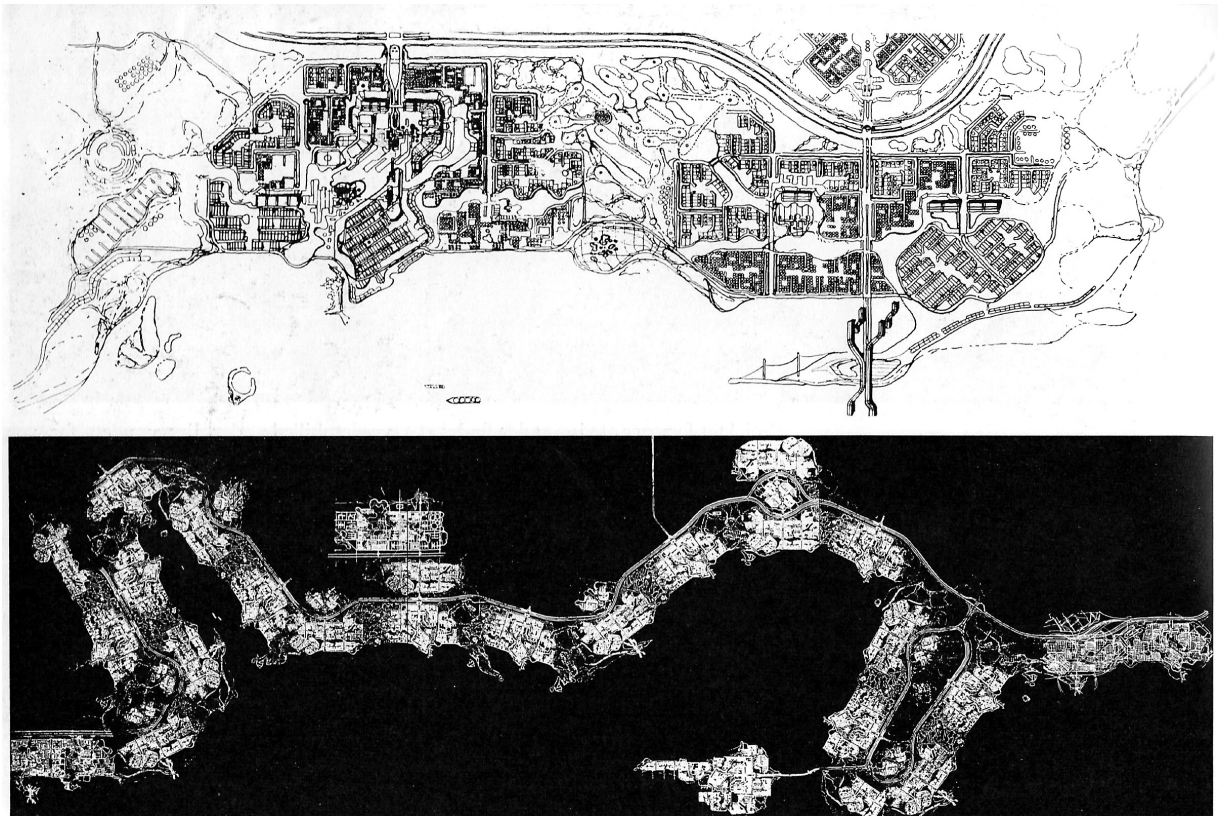

Som det fremgår af figur 7 og 8, er den enkelte byenklave præget af en forholdsvis høj tæthed og en rumligt signifikant afgrænsning udadtil, ligesom Bredsdorffs byområder i Gullestrupkonkurrencen. Den altdominerende bygningstypologi er terrassehuset, arrangeret som rækkehuse. Internt i enklaven er ligeledes en række offentlige servicefunktioner, således at den kan opretholde en vis funktionel autonomi i det større bylandskab.

Et andet projekt der er værd at nævne er Henning Larsens visioner for et nyt plansystem i Danmark. Visioner der første gang folder sig ud i netop denne konkurrence, men primært på et meget abstrakt niveau – sammenligneligt med forslaget af Spreckelsen & Poulsen for så vidt angår grad af realisérbarhed (Skriver, 1968a, s. 37; Larsen et al., 1968, s. 588 ff). Argumentet fra Larsens side er på dette tidspunkt, at byens processer i det store hele er så komplekse så man, når systemerne engang er på plads, bør overlade forvaltningen af dem til computere. Larsen udforsker i det upræmierede forslag nogle byvisioner, der på visse parametre kan sammenlignes med Hilbersheimers, Nieuwenhuys' lineære- og infrastrukturelbundne byer.

Figur 8
Byenhed i Friis & Moltkes konkurrenceprojekt. Det gennemgående motiv er slanke fleretages rækkehuse med fælles baghaver, samt fælles service/centerfunktioner på byenhedsskala.

FRIIS & MOLTKE OG SVEN HANSENS KONKURRENCEFORSLAG FRA 1968. GENGIVET I SKRIVER (1968B).

Figur 9
Strukturplaner fra Henning Larsens
konkurrenceforslag. Bemærk særligt, at
et højklasset vejsystem langs bagsiden
er det gennemgående motiv.

HENNING LARSEN OG TORSTEN JOHANSSON (1968).
KONKURRENCEFORSLAG – STATENS KUNSTFOND.
GENGIVET I SKRIVER (1968A).

Den tydeligste sammenligning kan drages i illustrationer som f.eks. figur 9. Her ses hvordan de nye byer tænkes som et organisk system, holdt sammen af infrastruktur. Infrastruktur der så bugter sig alt efter den konkrete kontekst – en tanke, der ligger i direkte forlængelse af såvel Hilbersheimer som Lloyd-Wright. Vi er hér langt fra planlovens princip om inde-fra-og-ud. Her opereres i stedet med en bytypologi, der mimer områder vi i nutiden kender godt fra resort-områder: enklaver knyttet til signifikante landskabelige elementer bundet sammen af gennemgående vej. Rimeligheden af en sådan sammenligning ses måske bedst med figur 10, der forestiller et luftfoto fra et resort-område i Tyrkiet. Sammenligningen mellem Bredsdorffs vision om Gullestrup som del af et større regionalt bylandskab (figur 4 og 6) ligger dog lige for. Selvom Larsens tegningsmateriale nok er mere levende og varieret, er principperne sammenfaldende, boligby langs landskabelige attraktioner – landskabeligt betjent af højklasset vejsystem i baglandet. Den infrastrukturelt argumenterede bytypologi er et tema, Larsen senere arbejder videre med i en essaysamling (Larsen, 1970a; 1970b; 1970c). Dette vil blive behandlet nærmere i gennemgangen af SBI's tæt-lav konkurrence, hvor Larsen ligefrem formulerede det teoretiske grundlag for Tegnestuen Vandkunstens konkurrenceforslag.

SBI's "tæt-lav konkurrence" (1972)

Den sidste af de tre arkitektkonkurrencer jeg hér vil fremhæve, er SBI's såkaldte "tæt-lav-konkurrence". I starten af 1970'erne søsatte Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) et stortilet initiativ – en arkitektkonkur-

Figur 10
Luftfoto fra Resort-område ved Side – Tyrkiet.

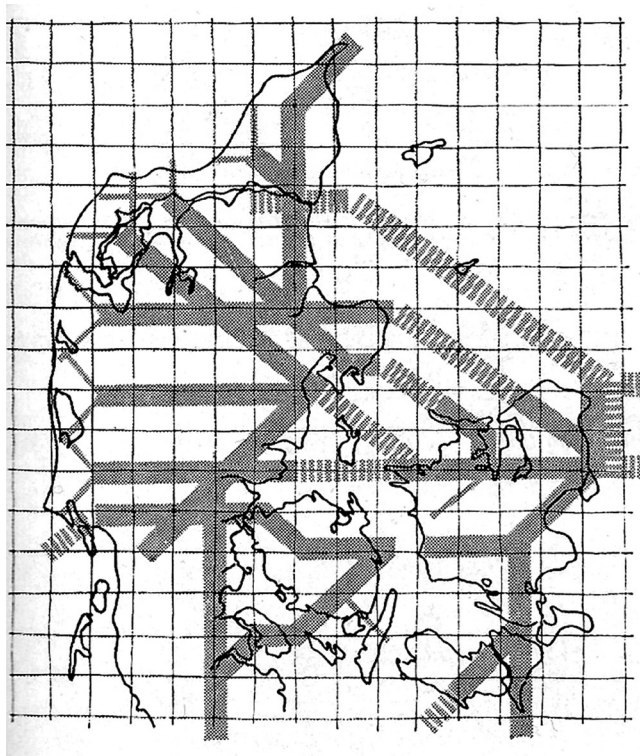
KILDE: GOOGLE EARTH. HENTET ONLINE VIA GOOGLE EARTH D. 7/6-2019.

rence kaldet: ”Tæt-lav – en boligform. Idékonkurrence om byggesystemer og bebyggelsessystemer”. Formålet var en gentænkning af såvel bo- og boligformer, som byggetekniske koncepter. Konkurrencens baggrund var en iagttagelse af, hvorledes 1960’ernes byggeboom havde transformeret de danske byer med nogle byggerier, hvor en rationel byggeteknik havde fået lov til at dominere byggeriernes udformning, med for monotone ”kransporsbyggerier” til følge. Som optakt til selve konkurrencen udgav SBi en række hæfter, der på forskellig vis behandlede udfordringen, og disse skulle derigennem danne grundlag for konkurrencens syntetiserende forslag (SBI, 1972, s. 6).

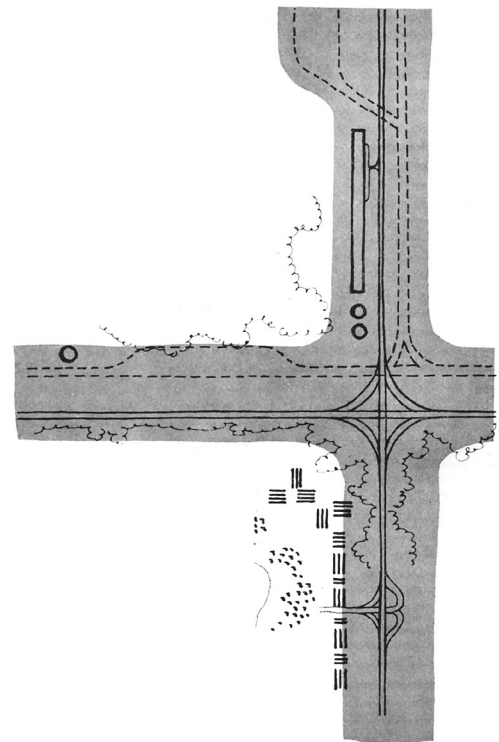
Set ud fra denne artikels problemstilling – forholdet mellem byen og det åbne land – er det især Tegnestuen Vandkunstens forslag, der er det mest relevante. Forslaget rummede ikke blot typologiske studier, men havde også et samlet syn på, hvorledes byer i fremtiden skulle forholde sig til det samlede territorium. Før jeg går mere i dybden med dette forslag, vil jeg kort gennemgå en artikelserie udarbejdet af Henning Larsen og udgivet i tidsskriftet *A+B* nr. 1-3 i 1970. Dels fordi artikelserien er interessant i sig selv som et syn på den fysiske planlægning, og dels fordi Vandkunsten i deres vinderforslag beskriver, hvordan de netop bygger videre på Henning Larsens artikler (Larsen, 1970a; 1970b; 1970c). I dag ville vi nok betegne Larsens artikelserie som et kunstnerisk udviklingsarbejde.

Larsen fremstiller både sine idéer i en fragmentarisk fabulerende form med tematiserede vignetter og i en utopisk byvision bundet op på en infrastruktur-vision, der i sit opdrag minder om tidligere forslag som f.eks. Johannes Humlums forslag til en landsplan fra 1961, Landsplansekretariatets Zoneplan fra 1962 og Byplanlaboratoriets landsplanskitter fra 1961. Larsen plæderer for en øget decentralisering af befolkning og produktion gennem en massiv investering i infrastruktur. Infrastruktur hér forstået i en bred forstand som alle strukturer der kan mediere mellem befolkning, produktion og information.

Vender vi et øjeblik tilbage til Vandkunstens konkurrenceforslag, har fokus i den arkitektfaglige diskurs ofte været på selve bygningstypologien (som fremgår af figur 12b og 12c) og ikke mindst de realiserede projekter, der fulgte i halen af konkurrencen: Tinggårdens etaper 1 og 2. I dette tilfælde vil jeg dog hér fokusere på forslagets mere grundlæggende byvision og det foreslåede forhold mellem byfigur og det åbne land.

a

b

Vinderforslaget fra Vandkunsten starter, rent skalamæssigt, hvor Henning Larsens vision slutter. Larsens tre artikler nævnes eksplicit som udgangspunktet, der “fyldes således ud” i skalatrinene under Larsens 30 x 30 km grid, som det fremgår af figur 11. I forslaget om udlæg af et landsdækkende grid underinddeles griddet yderligere med en gennemsnitlig maskestørrelse på 2 x 2 km. Dette udgangspunkt ses i figur 12 og viser en maskestørrelse, der virker som en fordelingsvej og forbinder ned til de enkelte byer og bebyggelser. Dette grid består af forsyningslinjer af forskelligartet infrastruktur, pakket ind i 400 m brede skovbælter. Således etableres en landskabelig- og infrastrukturel rygrad, i princippet landsdækkende, der så skal gøde jorden for en bymæssig udvikling. Et strukturerende princip der skal “fylde ud” i Larsens grid. Dette giver tilsammen en landskabelig og infrastrukturel byggemodning i bred forstand.

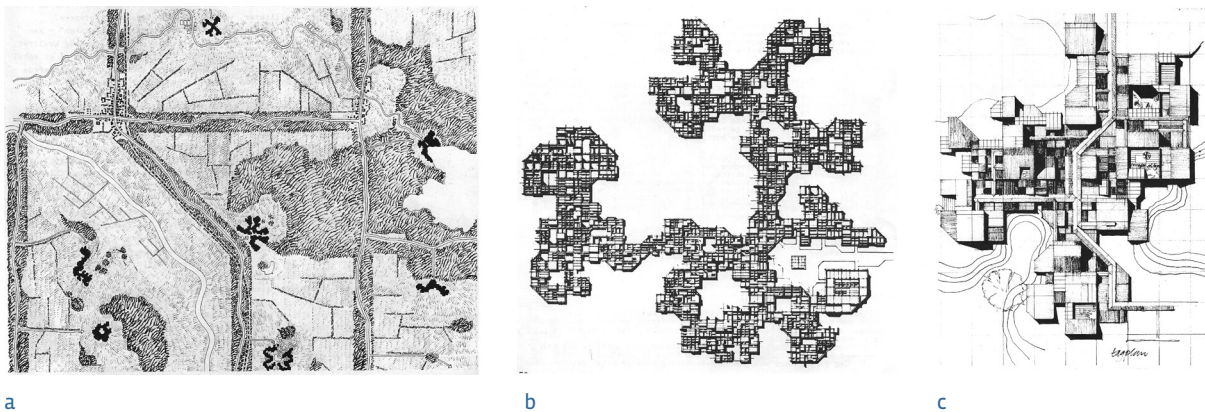
I forslaget kan endvidere læses en ambition om selvforsyning. Der ønskes etableret en mere direkte relation til ’jorden’, dels ved at bebyggelsens nærlandskaber kan approprieres af beboerne (primært til rekreative formål), og dels ved at der dyrkes madvarer til lokal forsyning. På samme måde som ved Friis & Moltkes og Sven Hansens konkurrenceforslag som nævnt tidligere, eksemplificeres disse nye bebyggelser, eller “organismer” som Vandkunsten kalder dem, gennem placeringer i relation til forskellige signifikante landskabelige konteksttypologier som f.eks. skove, grusgrave eller kysten, ligesom eksisterende byer kan eftermonteres

Figur 11 a–b

Illustrationer fra Larsen (1970b), hvor Danmark forstås gennem et grid med en maskestørrelse på ca. 30 x 30 km. Dette grid skal danne rygrad for et nyt infrastrukturel system. Et system der skal tænkes i korridorer, hvor alt landsdelstrafik afvikles (a). Som det ses i illustrationen til højre (b), kan nye bydannelser knyttes til korridoren uafhængigt af øvrige byer – så længe korridoren friholdes.

ILLUSTRATIONER FRA HENNING LARSENS ARTIKEL
‘MOR DANMARK – KOMMUNIKATION’ – LARSEN,
(1970B)

og sammenbindes med den foreslåede “byorganisme”. Bebyggelsen bygges op omkring et modulært byggesystem, ligesom forsyningsledninger etableres med henblik på senere udvidelse. Vandkunstens forslag skal således forstås som “organisk” i ordets egentlige forstand. Denne “organiske” grundtanke delte projektet med andre samtidige udenlandske projekter, såsom Constant Nieuwenhuys’s *New Babylon*, der var et projekt han, som Lloyd Wright, arbejdede på i adskillige år. Nieuwenhuys (1974) havde som Larsen og Vandkunsten en vision om et verdensomspændende netværk af forbundne byer, ligesom gentækningen af fællesskaber og ejerforhold var et tema hos såvel Nieuwenhuys som Larsen og Vandkunsten. Tanken om byudvikling som processuelt forbundet med infrastruktur og eksisterende og fremtidige landskabsstrukturer har ligeledes mange fællesnævner med landskabsurbanismen i Corners (2006) og Waldheims (2016) forståelse. På sin vis har projektet hér en række fællestræk med Friis og Moltkes konkurrenceforslag, men Vandkunstens forslag virker noget mere gennemgribende, ligesom Friis og Moltkes mere geometrisk afklarede tilgang bliver mere pragmatisk og selvgroet hos Vandkunsten.

I forslaget er der en slet skjult socialistisk retorik, hvilket også hænger nøje sammen med den omfattende jordreform, der ligger som en væsentlig præmis for en realisering af forslaget. Anslaget er således signifikant i det arkitektoniske koncept, rumligt såvel som organisatorisk, ligesom det er signifikant mht. hvilke juridisk-politiske kontekstbetingelser der forudsættes, som del af en eventuel virkeliggørelse.

I sin grundtanke repræsenterer forslaget således en, på den ene side radikal løsrivelse fra eksisterende bymæssige bebyggelser, og på den anden side en punktvis væsentlig fortætning af åben-land-bebyggelse. Forslaget rummer et stort element af utopi, men jeg vurderer, at det væsentligste der ligger i forslaget er løsrivelsen fra eksisterende bymæssig bebyggelse, “enklaven” som model for byen og en ny infrastruktur – både internt og eksternt ift. den enkelte bebyggelse. På samme måde som både Bredsdorffs Gullestrup-forslag og Friis & Moltkes konkurrence-

Figur 12 a–c
Tre illustrationer fra Tegnestuen Vandkunstens konkurrenceforslag fra 1971 gengivet i SBI (1972) 12 a (venstre) 12 b (mitten) og 12 c (højre) viser forslagens koncept i plan – i tre forskellige skalaer. 12 a viser forslagens 2x2 km grid, fordelingsveje og skovbælter. 12 b viser den enkelte ‘organisme’ eller bebyggelse som vi måske også kunne kalde det, mens 12 c viser et mindre udsnit af netop disse ‘organismer’.

TEGNESTUEN VANDKUNSTENS KONKURRENCEFORSLAG FRA 1971. GENGIVET I SBI (1972)

forslag, bygger de på en enklavisk tankegang, hvor bystrukturen på det overordnede skalatrin virker som en fragmentering af de samlede byfigurer. Samtidig med dette er der så høj en bebyggelsestæthed internt i bebyggelsen, så den i øjenhøjde vil opleves rumligt signifikant og i kontrast til det åbne land. Vandkunstens forslag fremstår mere poleret end eksempelvis Nieuwenhuys' og Larsens utopier og især Bredsdorffs stringente illustrationer, men til gengæld er der et stort fokus på at få utopien bragt ned i skala til bygningsniveau, hvilket Vandkunsten op igennem 70'erne og 80'erne afsøgte igennem utallige tæt-lav projekter, ligesom SBI-konkurrencen som helhed var stærkt medvirkende til en stor interesse for tæt-lav boligtypologien (Gaardmand, 1993, s. 154–155). Forslaget er således væsentligt mere detaljeret end de øvrige cases, der er nævnt her i artiklen, og det hænger fint sammen med afleveringskravene i konkurrencen.

I forhold til landzonebestemmelserne¹⁶ såvel som seneste planlovs byzone-til-byzone bestemmelse¹⁷ må forslaget vurderes at være umuligt at gennemføre, medmindre det sker gennem et landsplandirektiv¹⁸. Aktuell forvaltningspraksis kræver samlede byer, og hvis der skal udlægges ny byzone, løsrevet fra øvrig byzone, skal det ske i forbindelse med egentlig større bydannelse, som vi f.eks. har set i forbindelse med planlægning af byen Vinge – en ny by langs S-banen mod Frederikssund.¹⁹

Diskussion og konklusion

Op igennem arkitekturhistorien har arkitekter beskæftiget sig med ikke blot hvordan vores nære fysiske miljø skal formgives, men også hvordan vore byer skal formgives, arrangeres og fungere. Især fra slutningen af det 19. århundrede gjorde først jernbanen og sidenhen bilen sit indtog og muliggjorde en lang række nye måder at tænke bosætning på. Bosætning der ikke længere var nært bundet med hverken den agrare- og industrielle produktion eller det naturgeografiske grundlag. Fra Ebenezer Howards Garden Cities til modernistiske utopier som formuleret af Lloyd-Wright, Corbusier og Hilbersheimer – alle beskæftigede de sig med de nye byplanmæssige potentialer, der var muliggjort med kraftigt forøget mobilitet. Disse bykoncepter blev i deres afklarede principper en fast del af ikke blot arkitekturhistorien, men også et fundament for mere processuelt fabulerende byteoretiske retninger, som bl.a. landskabsurbanismen.

I Danmark lod de større, fabulerende utopier vente på sig, og danske arkitekters indtog i byplanlægningen tog først for alvor fart, da først Steen Eiler Rasmussen og senere Peter Bredsdorff gjorde deres indtog, både som undervisere på Kunsthøjskolen, som praktikere og som embedsmænd. Deres tilgang var dog mere pragmatisk og praktisk anlagt end den var utopisk, og jeg er overbevist om, at dette har sat sit varige aftryk på dansk byplanlægning. I 1960'erne var der en række konkurren-

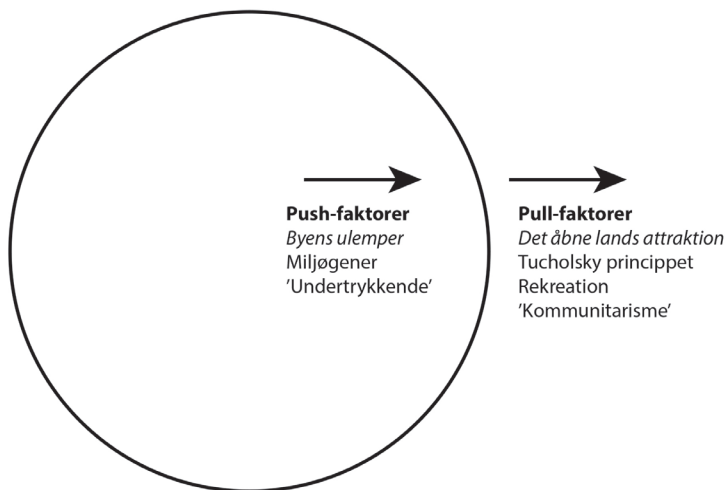
16 Lov om planlægning, §§ 34-38

17 Lov om planlægning, § 11a, stk. 8

18 Lov om planlægning, § 3

19 10- og 20.000 inden for ca. 30 år.
Hentet fra <https://www.frederikssund.dk/Borger/byudvikling/Vinge/om-vinge---ny>

cer, hvor dels konkurrenceprogrammerne og dels besvarelserne slog en mere eksperimenterende tone an. Hér eksemplificeret gennem de forslag jeg har gennemgået hér i teksten. De danske arkitekter har naturligvis været bevidste om de udenlandske projekter, ligesom mange at de udløsende faktorer som f.eks. kraftig byvækst efter anden verdenskrig og kraftig øget mobilitet går på tværs af landegrænser. Nogle af de danske konkurrenceforslag er naturligvis mere praktiske end andre, men fælles for dem var, at de forestillede sig en ny type bosætning, der var løsrevet fra den eksisterende byfigur. Fælles for forslagene er, at de bygger på et ideal om mere enklavisk bosætning, ofte landskabeligt argumenteret. Idealer der er i udpræget overensstemmelse med bl.a. landskabsurbanismen, der i høj grad også benytter Hilbersheimer og Lloyd-Wright som *sit* tankegods.

Figur 13
Diagram (Optegning) af byfigurens konsoliderende mekanismer som diskuteret i artiklen.
EGEN ILLUSTRATION.

Overordnet repræsenterer de nævnte forslag fra de tre arkitektkonkurrencer et syn på byen, hvis effekt på byfiguren kan anskues som vist i figur 13. Arkitekternes læsning af byens ulemper leverer et "skub" ud i det åbne land, og attraktionen ved det åbne land leverer et "træk". Selvom "trækket" i høj grad går på tværs af forslagene, har den samlede effekt vidt forskellige udtryksformer i konkurrenceforslagene. På den ene side har vi en mere pragmatisk tilgang i f.eks. Bredsdorffs Gullestrup-konkurrence og Friis & Molktes forslag i Kunstfondens konkurrence. Begge arbejder med forholdsvist tætte bydele, men placeret i en landskabeligt signifikant kontekst. Mere radikalt til værks går til gengæld Henning Larsen i såvel sit konkurrenceforslag til Statens Kunstfonds konkurrence og i de efterfølgende artikler i *A+B*, som Vandkunstens forslag i SBI-konkurrencen, som Larsen har sat et væsentligt aftryk på. Her opløses byfiguren i langt højere grad, og der sker en højere grad af sammenfletning mellem by og landskab.

Over for disse utopier og visioner står så det danske plansystem, og det er præcis denne modstilling, der kan skærpe opmærksomheden på

såvel eksperimenternes egenart og plansystemets markante regulering af netop byfiguren som set på figur 3. Som jeg har fremført i nærværende artikel, er der fra 70'erne og frem til i dag opstået forvaltnings- og lovgivningsmæssige mekanismer, der virker som antitese til de mekanismer som fremgår i figur 13. Gennem en stadig mere eksplicit lovgivning udelukkes ny bydannelse løsrevet fra eksisterende byer; eksemplet med Tankefuld ved Svendborg er netop et eksempel på dette, hvor både Miljøcenter og FødevareErhverv kæmpede imod byfigurens fragmentering. Selvom det kan være svært at påvise en kausalitet mellem det danske plansystem og en disciplinering af arkitekter, finder jeg alligevel den tidlige korrelation påfaldende. Påfaldende at de store visioner blandt danske arkitekter hørte 60'erne til. Vi har nok for ofte haft en tendens til at læse de store visioner som udtryk for en modernisme, og mere pragmatiske projekter i forbindelse med byudvidelser som udtryk for en senmoderne eller ligefrem postmoderne strømning. Dette er givetvis også tilfældet, men jeg mener med denne artikel at have sandsynliggjort, at udviklingen i den danske fysiske planlægning har haft en endog meget væsentlig indvirkning på arkitektens udfoldelsesmuligheder. Selvom vi måske nok er nået frem mod mere fragmenterende bylandskaber (Sieverts, 2011), hvor byerne i højere grad regionaliseres (Nielsen, 2015), så er der i plansystemet stadig styr på den forvaltningsmæssige demarkation mellem by- og landzone.

Mit faglige standpunkt er dog, om vi hér i landskabsbeskyttelsens navn er gået glip af nogle væsentlige arkitektoniske udsagn. Nogle af de arkitektoniske motiver vi kender fra tæt-lav-bevægelsen har naturligvis vundet indpas i dansk boligtradition, men udviklingen af mere enklaviske byformer er vi gået glip af. Det burde ikke være umuligt at foretage eksperimenter med byfiguren for at opnå nogle af de arkitektoniske kvaliteter, der kan være ved mere enklaviske og landskabeligt argumenterede byområder. Det kræver dog naturligvis både arkitektonisk tæft og en arkitektonisk censur for ikke at danne unødigt præcedens og udvanding af det der "trækker".

Referencer

- Akademisk Arkitektforening. (2008). *Tankefuld – Byplankonkurrence, Svendborg. Dommerbetænkning*. København: Akademisk Arkitektforening. Tilgået online 12/1-2021 – https://static-curis.ku.dk/portal/files/13924560/Dommerbet_svendborg_lav
- Allen, S. (2001). Mat Urbanism – the Thick 2D. I H. Sarkis (red.), *CASE: Le Corbousier's Venice Hospital* (s. 118-126), München: Prestel i samarbejde med Harvard Design School.
- Corner, J. (2006). Terra Fluxus. I C. Waldheim (red.), *The Landscape Urbanism Reader* (s. 21-33). New York: Princeton Architectural Press.
- Dirckinck-Holmfeld, K. (2016). *Dansk Arkitektur – Konkurrencer 1907-1968*. Nykøbing S.: Bogværket.
- Gaardmand, A. (1993). *Dansk Byplanlægning 1938-1992*. København: Arkitektens Forlag.
- Hauxner, M. (2002). *Med himlen som loft*. København: Arkitektens Forlag.
- Hilbersheimer, L. (1949). *The New Regional Pattern: Industries and Gardens, Workshops and Farms*. Chicago: Paul Theobald & Co.
- Howard, E. (1967) [1902]. *Garden Cities of Tomorrow*. Cambridge: MIT Press.
- Humpert, K. et al. (2002). *The Fundamental Principles of Urban Growth*. Wuppertal: Müller + Busmann.
- Johansen, J. & Møller, E.J. (2016). *Peter – Arkitekten Peter Bredsdorff*. Nykøbing S.: Bogværket.
- Juel-Christiansen, C. (1985). *Monument og Niche: Den nye bys arkitektur*. København: Rhodos.
- Kaufmann, E. (1966). *27 slags planer. Oversigt over og kritisk analyse af den offentlige fysiske planlægning i Danmark*. København: SBI Forlag.
- Landbrugsministeriet (LaMi). (1982). *Vejledning i Landbrugsplanlægning*. København: Landbrugsministeriet.
- Larsen, H. et. al. (1968). Et byprojekt. *Arkitekten*, 26, 588-603.
- Larsen, H. (1970a). Mor Danmark – Planlægning. *A + B*, 1, 21-25.
- Larsen, H. (1970b). Mor Danmark - Kommunikation, *A + B*, 2, 12-13.
- Larsen, H. (1970c). Mor Danmark – Landskaberne, personerne, handlingerne, *A + B*, 3, 18-21.
- Miljøministeriet (MiM). (1978). *Vejledning i Regionplanlægning nr. 3 – udarbejdelse af Regionplanforslag*. København: Miljøministeriet
- Miljø- og Energiministeriet – Landsplanafdelingen (MiM). (1995). *Regionplanrevision 1997: den statslige udmelding til regionplanrevision 1997*. København: Miljø- og Energiministeriet.
- Miljø- og Energiministeriet – Landsplanafdelingen (MiM). (1998). *Statslig udmelding til regionplanrevision 2001*. København: Miljø- og Energiministeriet.
- Miljøministeriet – Miljøcenter Odense (MiMO). (2009). *Statslige interesser i forhold til Tankefuld projektet*. Notat og referat af 3/2-2009 – journalnr. ODE-409-00033.
- Ministeriet for Fødevarer, Landbrug og Fiskeri – FødevarerErhverv (FE). (2010). *Forslag til Svendborgs kommuneplan 2009*. Notat af 25/2-2010 – journalnr. 3104-479-10-6972.
- Nielsen, T. (2001). *Formløs: den moderne bys overskudslandskaber*. Aarhus: Arkitektskolens Forlag.
- Nielsen, T. (2015). The polymorphic, multilayered and networked urbanised territory. *Geografisk Tidsskrift-Danish Journal of Geography*, 115(2), 88-104.
- Nieuwenhuys, Constant. (1974). Tekstuddrag fra udstillingskatalog. Haag: Haags Gemeentemuseum. Tilgængelig online <http://www.notbored.org/new-babylon.html> [tilgået 15/1-2021].
- Primdahl, J. (1989). *Landbrugsjordens og landbrugets inddragelse i den fysiske planlægning*. Aalborg: Aalborg Universitetscenter.
- Saarinen, E. (1945). *The City: Its growth, its decay, its future*. New York: Reinhold.
- Sieverts, T. (1997). *Zwischenstadt: zwischen Ort und Welt Raum und Zeit Stadt und Land*. Wiesbaden: Vieweg + Teubner Verlag.
- Sieverts, T. (2008). Where we live now. I M. Stadler (red.), *Where We Live Now* (s. 21-81). Portland: Verse Chorus Press.
- Sieverts, T. (2011). Fra en umulig orden til en mulig uorden. I T. J. Clemmensen (red.), *Grænseløse byer – nye perspektiver for by- og landskabsarkitekturen*. Aarhus: Arkitektskolens Forlag.

Skriver, P.E. (1966). Nordisk idékonkurrence om en dispositionsplan og en vej- og bebyggelsesplan i Herning. *Arkitekten*, (4), 71-85.

Skriver, P.E. (1968a). Den kunstfærdige by. *Arkitekten*, (2), 73.

Skriver, P.E. (1968b). Statens Kunstfonds offentlige idékonkurrence om boligområdets udformning. I *Arkitekten* (2), 74-90.

Statens Byggeforskningsinstitut (SBI) (1972). *SBI Rapport Nr 82: Tæt lav – en boligform. Idekonkurrence om byggesystemer og bebyggelsesystemer*. København: SBI-forlag.

Waldheim, C. (2006). Landscape as Urbanism. I C. Waldheim (red.), *The Landscape Urbanism Reader* (s. 35-53). New York: Princeton Architectural Press.

Waldheim, C. (2016). *Landscape as Urbanism*. New York: Princeton University Press.

Biographical information

Martin Odgaard, Cand. Arch. Ph.D., Associate Professor in Urban- and Landscape Planning / *Lektor i by- og landskabsplanlægning*

Aarhus School of Architecture – Research Lab 1: Territories, Architecture and Transformation / *Arkitektskolen Aarhus – Forskningslaboratorium 1 – Transformation, arkitektur og territorier*

Address: Nørreport 20 – 8000 Aarhus, DK

Phone: +45 89 36 03 15

E-mail: mo@aarch.dk

Martin Odgaard is associate professor in urban- and landscape planning at the Aarhus School of Architecture. He holds a Ph.D. in architecture from 2014, where he defended his thesis on the relation between urban planning, landscape architecture and biodiversity. Besides his academic career, he has practiced as an architect primarily within the fields of urban design and spatial planning. Martin's primary interests lie within the cross-fields of urban planning, landscape- and nature planning as well as landscape design, and currently he is investigating the role of the state in physical planning and the large-scale (landscape-) architectural consequences of state interventions.

Martin Odgaard er lektor i by- og landskabsplanlægning ved Arkitektskolen Aarhus. Han har opnået en ph.d.-grad i arkitektur i 2014, hvor han forsvarede en afhandling omhandlende forholdet mellem byplanlægning, landskabsarkitektur og biodiversitet. Ud over sin akademiske karriere, har han praktiseret som arkitekt – primært inden for by- og landskabsplanlægning og landskabsarkitektur i offentligt og privat regi. Hans primære interesser ligger inden for krydsfeltet mellem byplanlægning, landskabsarkitektur og landskabsplanlægning. For tiden, interesserer han sig særligt for statens rolle i den fysiske planlægning og de (landskabs-)arkitektoniske konsekvenser af statens interventioner.